

Van LETS naar LETS-plus?

Een denkoefening rond de financiële en sociale architectuur (en mogelijke weeffouten) van een lokale ruilhandelskring

Stefaan Segaert

Op de terugweg van weergaloze optredens op de twintigste Graspopeditie in Dessel van Cannibal Corpse, God Seed en Kiss is het heerlijk fietsen langs het Kempens kanaal richting Herentals. Ik kom groepsvissers tegen die mindfulnessgewijze hun zaterdag, boeddhistisch turend naar hun dobber doorbrengen. Grote drommen fietsrecreanten geven van jetje. Er is een grote meeting van hondenliefhebbers, wat verderop zweefoliehobbyisten. Ik realiseer me hoe sterk we nog gemeenschapsdier zijn. Dingen in groep doen. Het is voor veel oude en nieuwe Vlamingen een onlosmakelijk deel van hun bestaan. In mijn rugzak zit Ijzeren Gordijn (2012) van Anne Applebaum die op onnavolgbare wijze de 'communisering onder dwang' van Polen, de DDR en Hongarije beschrijft, net na de Tweede Wereldoorlog. Een passage die aansluit:

'In de achttiende eeuw schreef Edmund Burke met bewondering over de 'kleine pelotons', de kleine maatschappelijke organisaties waaruit volgens hem burgerzin ontstond (...). In de negentiende eeuw schreef Alexis de Tocqueville al net zo enthousiast over de 'verenigingen' die 'Amerikanen van elke leeftijd, elke stand en elke aard voortdurend vormen'. Hij kwam tot de slotsom dat die hielpen tirannie af te weren: 'Willen mensen beschaafd blijven of worden, dan moet de kunst van de verenigingsvorming groeien en verbeteren'. Recenter heeft de politicoloog Robert Putnam hetzelfde verschijnsel geherdefinieerd als 'sociaal kapitaal' en geconcludeerd dat vrijwilligersorganisaties het hart vormen van wat we een 'gemeenschap' noemen (p. 168).'

Het wezen van LETS

Sommige mensen LETS-en. Ze ruilen goederen en tijd voor een andere munt dan de euro. Mijn eigen dochter biedt yogales aan en ze genoot in haar zesde middelbaar van Spaanse bijles van Chari. Straks worden courgetten, braambessen en tomatenplanten in pluimen of schelpkes of stafkes omgezet en uitgewisseld. Het is moeilijk voorwerpen of diensten te bedenken die in LETS *niet* kunnen. Om te LETS-en sluiten mensen zich aan bij lokale groepen. Inmiddels stevenen we in Vlaanderen af op meer dan 50 groepen. Er zijn kleine groepen (bijv. dertig leden) en grote groepen (meer dan vijfhonderd leden). Sommige groepen zijn actief in steden, anderen zijn meer in landelijke gebieden bezig. Het idee om te LETS-en komt uit Canada overgewaaid. Een eerste groep in Vlaanderen zag in Leuven in 1994 het licht. De motivatie om te LETS-en heeft vooral met het sociale (je leert nieuwe mensen kennen), het economische (ik kan dingen gedaan krijgen) en het ecologische (herstellen, uitlenen of leren van elkaar is een courante praktijk binnen LETS) of een combinatie van die drie te maken. Er wordt ook informeel veel geleerd van elkaar.

Ik ben het idee genegen om LETS-groepen (net als veel andere transitiepraktijken als soepkarren, samentuinen of Repair Cafés) te omschrijven als *experimenten*. In de volle

betekenis van het woord: probeersels, pogingen of laboratoria van nieuwe samenlevingsmodellen. In de geest van Harold Welzer: 'Begin alvast' en 'Have fun in a changing world'. Ik hou van het woord 'experiment' omdat het bescheidenheid (tegenover arrogantie en betweterij en duidelijke blauwdrukken) benadrukt en het proces van vallen en opstaan. LETS-groepen behoren tot de *commons* of het gemeengoed. Er is geen rigide plan van hoe we starten, evolueren en de toekomst eruitziet. Waar geen vaste lijn of marsrichting is kan frictie en democratisch debat plaatsvinden. Laat dit artikel daar een kleine bijdrage toe leveren.

Een workshop over LETS en diversiteit en tientallen en meer reacties ...

Op 14 juni 2015 vond een workshop plaats over LETS en diversiteit. In onze achtertuin verzamelden LETS-ers uit Durme, Sint-Niklaas, Beveren, Kruibeke en Klein Brabant. De kinderen waren in de namiddag naar de jeugdbeweging (ook al zo'n boeiende 'leerplekken') en om alle rijkdom wat vast te houden, goot ik 'het gezegde', 'dat wat werd uitgewisseld', 'de collectieve zoektocht zonder definitieve antwoorden maar met de geestdrift van LETS-trekkers' op een eenvoudig A4-tje samen. Mijn samenvatting zag er als volgt uit :

1. Bij LETS wordt opnieuw geteld, gerekend, verhandeld, afgewogen. LETS kan nieuwe ongelijkheid installeren/organiseren (bijv. het gevoel van ook hier met schulden te zitten). Is LETS dan gewoon kapitalisme in een ander kleedje?
2. Er wordt ook veel zwart ge-LETSt, LETS-transacties die zomaar gebeuren zonder dat er ooit iets verrekend of geregistreerd wordt. Soms moeten we eerst witletsen om tot zwartletsen te komen.
3. Er zijn groepen die bij LETS aansluiten die duidelijkheid en structuren missen in een LETS-groep. Voor veel mensen is LETS erg chaotisch. Ze verwachten dat de organisatie vanalles voorzien heeft, 'iets' klaar heeft voor elke mogelijke situatie (zowel positief of negatief) die zich kan voordoen.
4. LETSen heeft veel met sensoren te maken, zowel van wie zeer vaardig is naar wie minder vaardig is, als wie kwetsbaar is naar wie (vandaag) minder kwetsbaar is. We zijn sterk sociaal gehandicapt in het omgaan met elkaars verschillen. We zijn gehandicapt in het aftasten en onderhandelen. Hoe kunnen we deze autonomie herstellen?
5. Maar dus ook : LETS is een interessant sociaal labo waar je met gelijkgestemden en andersgestemden in contact komt, zowel diepgaande als oppervlakkige contacten kunnen dat zijn.
6. Eten moet je toch ! Het kan erg verbindend werken (over het plezier van de spontane verbinding tijdens het samen eten)
7. Wees eerlijk/helder met verwachtingen naar LETS. LETS werkt pas echt als je zelf actie onderneemt, zonder zelfinitiatief is er geen LETS-leven voor je. (*Stefaan, let op met al te euforisch onthaal*)
8. Hoe verhoudt wederkerigheid binnen LETS zich met solidariteit ? (sterke schouders die frêlere vermoeide schouders ondersteunen)

9. Wees bewust dat je tal van problematieken van de samenleving mee in de LETS-groep binnentrekt (en dat zoiets erg zwaar of te zwaar kan zijn).
10. Uitgaan van vanzelfsprekende integratie in LETS is naïef, niet realistisch en getuigt van weinig doordacht beleid.
11. Diversiteit heeft niet te maken met één groep die moet bijbenen voor een andere groep. Wat er wel is: contexten van mensen die erg verschillend zijn.
12. We zouden experimenten kunnen opzetten om te LETS-en zonder punten of mensen belonen die een vraag stellen. Of valt alles dan als een pudding in elkaar?
13. We kunnen ook uitgaan van het recht van LETS-ers om meer te vragen (bijv. omdat je meer noden hebt, daar heb je meestal ook niet zelf om gevraagd) dan anderen. Dat is een andere benadering dan de vrees voor profiteren van sommigen.

Het was maar een onvolledig stukje verslag maar ik poste de dertien stellingen toch maar naar de eigen LETS-groep, naar de deelnemers van de ochtendsessie en naar zij die op het laatst hadden afgezegd. En hier en daar een academicus met interesse in veldpraktijken.

Het A4-tje triggerde nogal wat respondenten. De komende dagen ontplofte mijn mailbox haast, een ervaring die ik thuis alvast voor een half jaar zou bevroeren, ik had me zes maanden offline opgelegd. (De-fragmentatie was een motivatie die het sterkste uitdrukte wat ik daarbij verlangde).

Het is moeilijk enige gestructureerde samenvatting van alle klanken, opmerkingen, bevestigingen, afkeuringen, worstelingen ... weer te geven in dit artikel (en ik pretendeer zeker niet dit te kunnen) maar dit waren enkele thema's die volgens mij kwamen bovendrijven:

- Het thema van de wederkerigheid en het verdienvermogen : herhaalt de economische ongelijkheid van onze kapitalistische samenleving zich compleet of deels binnen LETS-groepen? Of zoals marxisten het zouden uitdrukken: is er in en door LETS niets anders dan een reproductie van de bestaande maatschappelijke productie en sociale verhoudingen?
- De vraagstelling of er nu eigenlijk wel een verschil was tussen onze lokale munt en de euro (en het idee van sommigen om te LETS-en zonder waarderingseenheden)
- De noodzaak van moderatie en begeleiding in LETS-groepen.

Ik kom op elk van de punten of thema's uitgebreider terug.

Leren van Schor?

Om de discussie binnen onze LETS-groep wat uit te zoemen is onderzoek van Juliette Schor een interessant aanknopingspunt. En omdat dingen soms wonderwel samenvallen was Schor enkele dagen terug op een uitstekende Oikoslezing. Over de nieuwe deeleconomie had Juliette Schor op 5 juni in Antwerpen een rake analyse gestoeld op recent onderzoek gemaakt. Op een aantal vlakken ‘ontnuchterde’ ze die *sharing economy*. Schor toonde aan dat een deel van de deelinitiatieven consumptie aanzwengelden, een groter beslag op de natuurlijke hulpbronnen van onze planeet legden en bijvoorbeeld sociaal stelde ze vast dat er delers waren die niets met elkaar te maken wilden hebben. Sommige delersgemeenschappen waren homogeen blank of binnen de Makers Gemeenschap werden vaak compleet nutteloze toepassingen geconstrueerd. In het interview van Dorien Knockaert in de weekendkrant van *De Standaard* op 20 juni worden de zaken nog eens op scherp gesteld. Ik selecteer enkele stukken uit het gesprek:

‘Het woord deeleconomie is een heel grote tent geworden waarin de meest uiteenlopende organisaties nu een plaatsje willen, van soepdeelclubs tot Uber. Sommigen hebben niets met delen te maken.’

‘Alles wat consumptie goedkoper maakt, drijft de consumptie op. En als de consumptie van één ding afneemt, dan komt er doorgaans gewoon andere consumptie in de plaats. Dus als je een ecologische samenleving wilt creëren, moet je het fundamenteeler aanpakken, dan moet je er eigenlijk voor zorgen dat de economische groei stopt. De vraag naar producten moet ingetoomd worden.’

‘Je komt er niet als je alleen je eigen levensstijl aanpast, we moeten ook collectieve actie ondernemen voor een nieuw systeem, (...) je kunt ook de rijkdom herverdelen bvb. door deelplatformen te maken die coöperaties zijn, waarbij iedereen kan delen in de groei.’

‘Vaak hebben mensen die we voor ons onderzoek interviewen een mooie theorie over hun activiteiten in de deeleconomie, maar blijken ze er in de praktijk veel minder idealistisch mee om te springen.’

‘De basisfilosofie (van de Boston Time Trade Circle) is heel egalitair: de tijd van een babysitter is evenveel waard als de tijd van een loodgieter. Dat sprak driekwart van de mensen aan, in theorie. In de praktijk blijken ze er moeite mee te hebben, en stoort het vooral de hooggeschoolden dat hun tijd niet hoger gewaardeerd wordt dan die van de laaggeschoolde deelnemers; ook al bieden die hooggeschoolden vaak niet de klussen aan waarin ze hooggeschoold zijn, omdat ze in hun vrije tijd iets met hun handen willen doen.’

‘Het ergste dedain zagen we in de maker space die we bestudeerden, een plek waar jonge ontwerpers en kunstenaars ateliers en materiaal delen. Het was een prachtig principe, maar het werd sterk gedomineerd door een groepje insiders – heel blank en heel mannelijk – dat behoorlijk neerkeek op alles wat ook maar enigszins gewoon was.’

Er ligt dan wel een ferme plas tussen de Verenigde Staten en Europa, er waren volgens mij veel thema's die erg gelijklopend waren.

Terug naar de realiteit van LETS-groepen in Vlaanderen dus. Een korte verdere dissectie van enkele hete hangijzers.

Wederkerigheid en verdienvermogen

Het principe van de wederkerigheid in vraag stellen is haast vloeken in de LETS-tempel. Wederkerigheid zit in de genen van LETS. Ik geniet van diensten van anderen en investeer zelf ook in de gemeenschap. Ik heb talenten of capaciteiten die ik aanbied en heb tegelijk noden of onvervulde behoeften. En die relaties gaan in alle mogelijke richtingen: het is niet omdat A iets voor B doet, dat B iets voor A moet doen. B kan zijn haar levenslang laten knippen door A maar in de tuin van C wieden of de planten van D water geven als D op reis is.

Binnen LETS is er een grote diversiteit aan talenten. Maar zoals Maarten in een knappe samenvatting van het lopende debat stelde:

'Diversiteit brengt kansen maar ook ongelijkheid met zich mee. Ongelijkheid op het vlak van leeftijd, gezondheid, capaciteiten, opleiding, gezinssituatie, inkomen, sociaal netwerk, assertiviteit, ... Een rugpatiënt kan niet helpen verhuizen. Iemand die armoede kent, heeft niet evenveel gegeerde capaciteiten en goederen kunnen verzamelen. Koppels kunnen in theorie dubbel zoveel verdienen dan alleenstaanden'.

Hierop voortbouwend: is het een probleem dat bepaalde LETS-ers meer noden hebben dan anderen? Als onze levenssituatie zo verschillend is, moeten we dan niet zoeken naar vormen van structurele solidariteit (naast de bestaande spontane solidariteit, die zeker ook een belangrijke realiteit vormt binnen onze LETS-groep)? En hoe moet die dan georganiseerd worden?

Leen stelde bijvoorbeeld voor om elk jaar 'eens flink aan de boom te schudden'. Ze voegde eraan toe: *'Als de gehechtheid (aan onze lokale munt, nvdr) weg is, komt er terug bewegingsruimte'.* In plaats van overrijpe pruimen die je van een boom kan laten vallen wil ze de Lokerse pluimen op die manier herverdelen! In de meest radicale vorm zou dit betekenen dat elkeen terug op nul komt te staan op elke 1 januari. Ik betwijfel of er daar een draagvlak voor is. De realiteit van Bart is immers ook de realiteit van andere LETS-ers: *'Ik ben gehecht aan een zekere waardering. Met de munten kan je iets doen of iets van je droom waarmaken. Zoiets motiveert om mee te doen'.*

Er zijn ook mildere vormen van herverdeling schreef Maarten wat hij op zijn beurt uit het handboek voor lokale besturen en organisaties haalde (*Maak je buurt uitmuntend, 2014*):

'De meeste gemeenschapsmunten kiezen ervoor om sparen te ontmoedigen en het uitwisselen van onderlinge hulp maximaal te stimuleren. Dat kan ondermeer via een vervaldatum: punten die – ook na een aanmaning – niet op tijd gebruikt of ingeruild worden, vervallen dan. Een andere optie is een

saldoheffing: elke maand wordt een percentage van alle saldo's afgeroomd en in een gemeenschappelijke pot gestort, wat sparen ontmoedigt'.

Erik van Antwerpen bracht een interessante ervaring binnen uit Antwerpen:

'Ik was gisteren bij de ontvangstavond van Buurtijd. Zij werken grosso-modo zoals LETS maar laten het evenwicht in geven en nemen meer dan eens los, als ze de situatie kennen van sommige mensen. Dit systeem is volledig gericht op inclusie wat je vanuit buurtwerk niet anders kan verwachten natuurlijk.'

Chris van de kersvers opgerichte LETS-groep in Kruibekke mailde snel persoonlijke impressies door, aangestoken door de dertien stellingen: *'Hier zitten we nu, met een 'alternatief geldsysteem', dat mensen in armoede opnieuw met schuldgevoel of schrik opzadelt om in min te gaan. Pijnlijke maar objectieve vaststelling van een systeem dat meer sociale interactie beoogt: de drempel blijft te hoog voor mensen in moeilijkheden of met beperkingen.'*

Kathy kroop vlug in de pen, die zelfde zondag nog :

'LETS-en zonder puntensysteem kan leiden tot eenrichtingsverkeer waardoor mensen zich gebruikt gaan voelen denk ik. Weet je wel 'het zijn altijd dezelfde'.'

Is er een verschil tussen een LETS-munt en de euro?

Er bestaan al heel wat groepen die 'zwart' LETS-en. Zwart duidt erop dat er reële transacties plaatsvinden waar nooit iets rond geregistreerd wordt. Misschien zijn er scenario's mogelijk – Jeroen suggereert dit – met of zonder pluimen?

'Pluimen zijn nodig voor mensen die per se op dat moment hun werk gewaardeerd willen zien, voor andere mensen primeert de onderlinge en wederzijdse ondersteuning op momenten dat dat nodig is. (...) Als ik naar mezelf kijk stel ik vast dat ik tav bepaalde mensen helemaal geen pluimen meer wens, en ten opzichte van anderen dan wel weer pluimen vraag. Er zitten dus verschillen binnen één netwerk, gradaties, subnetwerken ...'

Ik herken dit. En voeg er nog een voorbeeld aan toe. Recent ging ik bij Sadok en Kathy puin ruimen in een LETS-context. Zwaar en prettig werk. Ik vroeg tijdens het kruiwagenrijden voluit over Tunesië, Sadok's thuisland. Na twee werkvoormiddagen bood ik een derde keer mijn diensten aan maar dan tegen sterk gereduceerd tarief: 10 pluimen per uur was meer dan voldoende. Sofie, mijn geliefde en ik deden recent ook wat tuinwerk bij A. en J. Volgens de geldende tarieven hadden we vijftig pluimen verdiend maar we hielden het op tien, omdat de kansen van J. en A. om pluimen terug te verdienen niet gelijk waren als die van ons. En het was allemaal in een hartelijke dankbare sfeer verlopen.

Annemie mengde zich ook met warme zinnen:

'Het middel van de pluimen is voor mij op zich niet waardevol, maar een tussenstap, een middel om tot uiting en vervulling van noden en behoeften te komen. Daarom is voor mij de pluimenstand niet relevant. Het lijkt soms meer op een beloning net zoals geld. En sommigen worden meer beloond dan anderen. Zo kan het onevenwicht in waardering beginnen ...'

En er is nog een realiteit, schrijft Annemie :

'In onze LETS-groep zijn er talenten van sommigen die veel meer gevraagd worden dan andere. Het inzetten van fysieke kracht bob. Andere talenten van mensen worden nooit gevraagd noch bepluimd. Het inzetten van emotioneel-affectieve kracht bijvoorbeeld'. En ze vraagt zich af of dit ooit zal veranderen.

Noodzaak van moderatie en begeleiding in LETS (en andere commons)

Een ex-collega stelde onze hele werking in vraag:

'Ik denk dat je moet uitmaken of je nog wel een initiatief wilt blijven waar 'iedereen', de doorsneemens kan aan deelnemen, zonder per se aan goede werken te doen, zonder paternalisme dus, vanuit een gelijkheids-uitgangspunt. Daartegenover staat dan: een organisatie die in de eerste plaats financieel, maatschappelijke achtergestelde mensen vooruit wil helpen, die dus categoriaal werkt. ' Wijs als ze is voegde ze toe: 'Allebei hebben hun plaats en noodzaak in de maatschappij zoals de onze, en de beide 'modellen' staan ook niet loodrecht tegenover elkaar'.

Ik denk dat we LETS van in den beginne en ook vandaag in Lokeren hebben gezien en opgericht als een de-categoriaal systeem. Ik weet dat sommigen in onze groep ook sterk balen van het idee om terug mensen in hokjes op te delen. We hebben nooit een buurtwerk willen oprichten of huisbezoeken doen na onze werkuren.

Dirk Holemans beaamde in een tussendoorreactie wat Erik al opmerkte: *'Het systeem werkt niet zonder moderatie en begeleiding'*. Meer uitgewerkt zegt Dirk daarover:

'Eline Ostrom leerde ons dat elke commons bestaat uit een gemeengoed, een gemeenschap én een set van regels. En bij die regels horen duidelijke afspraken van wie mag toetreden, wat te doen als mensen de afspraken met de voeten treden (dus ja, een sanctioneringsmechanisme), etc. Misschien moeten we de naïeve gedachte laten varen dat als burgers iets opzetten, dat zonder regels zou kunnen, zonder mensen die toekijken of alles wel goed verloopt en die andere mensen voor wie het niet evident is om mee te doen ondersteunen. Die ondersteuners kunnen vrijwilligers zijn, maar evengoed professionals uit ons fijnmazig middenveld die hier in feite door de samenleving zijn voor vrijgesteld. In feite is dat een bestaand voorbeeld van wat Michel Bauwens bedoelt met de partnerstaat: de overheid die middelen en mensen inzet zodat burgers zichzelf kunnen organiseren.'

Waar anno einde juni 2015 alvast een draagvlak voor groei is dat we het LETS-feest van zaterdag 19 september gaan benutten om mini-beraden te organiseren. Kleine tafels die zich bezinnen over de richting die we met onze LETS-groep moeten of kunnen uitgaan. Goed voorbereide tafels. Waar alle meningen aan bod kunnen komen. Tafels die de polsslag van zoveel mogelijk LETS-ers meten. En die op een kwalitatieve manier in een groter plenum overgaan. Een uitwisseling van ideeën waar de groep 'Denken en bouwen' op verder werkt. En om het in de geest van Bart Van Boechaute te benoemen: een debat waar ook dissensus mag zijn!

Het slot

Shari sms'te de hele sfeer van de oefening op een krachtige manier samen: *'Heel wijs, heel straf, we moeten ermee verder'*.

Isabel schreef al even indrukwekkend:

'Deze oefening verderzetten is het voeden van het nieuwe leven. Ik geloof dat als we deze manier van draagvlakken, fora organiseren verderzetten deze beweging zal verbreden en voor ons nog ongekende gemeenschappen, systemen of samenlevingen doordacht organisch zullen voortbrengen.'

Als de Tocqueville de profeet van de democratie wordt genoemd, dan kan Isabel Bombeke volgens mij kandideren als visionaire profetes van de eenentwintigste eeuw.

Een mooie uitsmijter vond ik de wijze woorden van Chris uit Kruikebe :

'Ik acht de kans groot dat er vroeg of laat iets als LETS+ ontstaat, iets wat zachte anarchisten of mild-dissidente bewuste burgers doet denken. Dat vind ik een razend aantrekkelijk, zelfs sexy vooruitzicht op langere termijn (...)'

Mijn slot

De stijfte in mijn nekspieren is intussen totaal. Het is een jaarlijks gratis toemaatje bij de alsmaar duurdere tickets voor Graspop. Laatste overpeinzingen bij een laatste Marokkaanse koffie in *Café Tanger* aan de Antwerpse Kerkstraat. Wat leer ik hieruit voor mezelf:

1. De naïviteit van de begindagen van het LETS-en ligt achter ons.
2. Als ik nog dia-avonden over LETS verzorg, dien ik enkele slides toe te voegen over genoemde kwesties en dat geldt ook voor het niveau van de onthaalgesprekken.
3. Niets is zo boeiend als het mee vorm geven aan *commons* als LETS.

Bio

Stefaan Segaert schreef deze bijdrage in eigen naam maar gevoed door velen. Hij werkt als educatief medewerker bij Vormingplus Waas-en-Dender. Met een groep cursisten trok hij in 2014 naar Totnes. In zijn vrije tijd is hij in Lokeren bezig met de LETS-groep, een soepkar en een wijkfeest. Hij geeft regelmatig voordrachten over transitie en LETS en de nieuwe deeleconomie educatief medewerker bij Vormingplus Waas-en-Dender.